

MOLNÁR ANTAL

Pécs a raguzai kereskedelem-szervezetben a 16. század közepén*

A magyarországi hódoltság keresztény forrásainak kutatásában a római (szentszéki és szerzetesrendi) dokumentumok feltárása mellett talán a legnagyobb áttörést a Raguzai Köztársaság levéltárának (mai neve: *Državni arhiv Dubrovnik*) megszólaltatása jelentheti.¹ A raguzai kereskedők viszonylag csekély 14. századi előzmények után a 15. században telepedtek meg a Magyar Királyság néhány jelentős központjában, a török foglalás után pedig immár az Oszmán Birodalomban működő hálózatuk meghosszabbításaként és végpontjaiként jelentek meg Pozsegán, Pest–Budán, Pécssett és Temesvárott. Annak ellenére, hogy átmenetileg több szlavóniai és szerémségi településen is működtek, illetve szinte valamennyi oszmán-balkáni városban rendelkeztek érdekeltségekkel, kereskedőtelepet csak a fenti helyeken alapítottak. Magyarországi állomásaik sorsa eléggé változatosan alakult. Legjelentősebb központjuknak Buda és vele szorosan összekapcsolódva Pest számított, elsősorban mint a legerősebb balkáni kolónia, Belgrád magyarországi meghosszabbítása, ugyanakkor innen a 17. század elejére teljesen kivonultak. Másik székhelyük, Temesvár szintén Belgrád filiájaként működött, viszont földrajzi helyzetének és a régió oszmán-balkáni lakosságának köszönhetően szilárdabban illeszkedett a raguzaiak kereskedelmi rendszerébe, így a 17. században is továbbélt, sőt kereskedői megjelentek a környező városokban, például Szegeden is. A harmadik telep, Pécs az előző kettőhöz viszonyítva kérészetűnek bizonyult. A török foglalás (1543) utáni évtizedben egy viszonylag dinamikus kereskedőgeneráció költözött a városba, tevékenységükről nagyjából egy évtizeden át vannak adataink. Ezt követően pécsi illetőségű raguzai kereskedővel csak elvétve találkozunk, bár a városban továbbra is maradtak érdekeltségeik és alkalmasint faktorai is.²

* A dolgozat alapjául szolgáló előadás a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében rendezett Szakály Ferenc Emlékkonferencián hangzott el 2009. jún. 2-án. Kutatásaimat Budapest Főváros Levéltára és a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával végeztem.

1 *Molnár Antal*: Beszámoló a Dubrovnik Állami Levéltárban (Državni arhiv Dubrovnik) végzett kutatásaimról. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv. II.* Bp. 2007. 416–425.

2 *Molnár Antal*: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647).* Bp. 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.) 47–74.; *Uő*: *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán.* Scipione Bona és Marino Bucchia vállalkozásának története és dokumentumai (1573–1595). Bp. 2009. (Források Budapest Közép- és Kora Újkori Történetéhez 2.) (Sajtó alatt.)

Az alábbiakban a raguzaiak pécsi kereskedőtelepére vonatkozó kutatásaim eredményeit ismertetem, beillesztve az állomást a raguzaiak balkáni kereskedelmi láncolatába. A középkori és a kora újkori kereskedelem történetét alapvetően három módszerrel lehet megközelíteni. Szerencsés esetben szeriális források, leginkább vámnaplók alapján az adott központokon áthaladó forgalomról rajzolhatunk rendszeres és számszerű, ám sokszor meglehetősen élettelen képet. Még nagyobb kutatói elszántság és szerencse szükségeltetik olyan források, például üzleti könyvek, elszámolások vagy kereskedelmi levelezések feltárásához, amelyek egy-egy kereskedő, kereskedőtársaság vagy cég működésének mélyfúrászerű bemutatásához segítenek hozzá. Az igazán ideális esetre, a két forrástípus és módszertani megközelítés együttes alkalmazására kevés a példa és igazából a lehetőség is. A harmadik, sajnos leggyakoribb eset, amikor az előbbi dokumentációk hiányában a sokfelől, fáradságos munkával összegyűjtött adatforgácsokból kell összerakosgatni egy adott település vagy régió kereskedelmi forgalmának legfőbb jellemzőit, persze annak tudatában, hogy az így összeálló kép fényévnyi távolságban lesz mind a szeriális, mind pedig a mikroszintű elemzéstől. A raguzai levéltár sajátosságainak köszönhetően a kisebb telepekre vonatkozó anyaggyűjtés rendkívül időigényes és esetleges eredményekkel kecsegtető vállalkozás, így azt egy nem helybeli kutató legfeljebb abbahagyhatja, lezárni aligha tudja. Ennek ellenére az alábbi összeállítás reményeim szerint egyrészt közelebb visz a raguzaiak magyarországi kereskedelmének megismeréséhez, másrészt pedig hozzájárul a hódolt Pécs igen kevésbé ismert kereskedelmi kapcsolatainak felfejtéséhez is.³

A nyugat-balkáni kereskedőtelepek 15–16. századi történetét szisztematikusan feldolgozó szerb történész, Bogumil Hrabak szerint a Pécssett működő raguzai kalmárok közvetlen kiindulópontja a pozsegai állomás volt. A szerb gazdaságtörténész mindkét telep alapítását a Boszniában működő raguzaiakhoz kötötte, és ezzel a raguzaiak észak-balkáni kereskedelmében a Dél-Szerbia–Szendrő–Belgrád–Buda/Temesvár kereskedelmi láncolat mellett egy másik, Zvornik/Szarajevó–Pozsega–Pécs tengely létét is kimutatta.⁴ Ez a lehetőség plauzibilis ugyan, de az igazsághoz hozzátartozik, hogy Hrabak mindezt csak közvetett adatokkal bizonyítja. Pécs és Pozsega között létrejött üzleti kapcsolatokra vonatkozó konkrét adatot pedig én sem találtam. Hrabak elgondolását a kultúrföldrajzi evidenciákon túl egyértelműen igazolni látszanak Pécs középkori és török kori regionális kötődései és kapcsolatrendszere, a két kereskedőtelep közös boszniai eredete, illetve későbbi közös sorsa is. Ez utóbbi elsősorban azt jelenti, hogy mindkét településen, akárcsak a 16. század második felétől a boszniai városokban, a helyi, bosnyák etnikumú katolikus kereskedők vették át a raguzaiak helyét. Ugyanakkor az alábbi adatsorokból egyértelműen kirajzolódik,

3 Ebben a nagyon töredékesen ismert témakörben üdítő kivétel: *Dominkovits Péter*: Egy soproni kereskedő hódoltsági üzleti kapcsolatai, 1559 [helyesen: 1599]–1606. Levéltári Közlemények 78(2007) 253–294., 262–263., 285–286.

4 *Bogumil Hrabak*: Dubrovački trgovci u osmanlijskom delu Panonije do 1570. godine. Zbornik Matice srpske za istoriju 30(1984) 7–42., 12–13.

hogy a pécsi kereskedőtelep finanszírozása (akárcsak a többi magyarországi átlomásé) Belgrádból, nem pedig Boszniából történt. Belgrád jelentőségét ebben a vonatkozásban nem lehet túlbecsülni, hiszen egyértelműen ez a város jelentette a hódolt Magyarország déli irányú kereskedelmi forgalmának pénzügyi és elosztó központját. A raguzaiak pécsi jelenlétének hátteréhez tehát elsősorban a boszniai közösségeket és a belgrádi kolóniát érdemes közelebbről megvizsgálni.

Raguzai kereskedők Boszniában és Belgrádban

A raguzaiak boszniai jelenléte több sajátosságot is mutat a balkáni kereskedelmi rendszerük egészében. Mindenekelőtt Szerbiától és Bulgáriától eltérően Boszniában, Szarajevó kivételével, nem alapítottak nagyobb létszámú közösségeket. A hiány oka mindenekelőtt a Raguzai és Bosznia közötti kis távolságban keresendő. Boszniában a raguzaiak inkább utazó kereskedőkként voltak jelen, vagy pedig helyi képviselőket bíztak meg az üzletek irányításával, ami a 16. század derekától a bosnyák kereskedőréteg megerősödését eredményezte. A középkori telepeik elsősorban a bányászathoz kötődtek, az oszmán hódítást követő első évtizedekben ezt a hagyományt folytatva az ólom, ezüst és arany exportja jelentette a legfontosabb tevékenységi körüket.⁵ Az 1520-as évekig találkozunk raguzaiakkal a folyamatosan kimerülő boszniai bányák mellett, a század közepéig elvétve előfordulnak még a kisebb központokban, így Mosztárban, Livnón, Zvornikban, Tuzlán és számos más településen. Jajcán egészen a város török kézre kerüléséig (1527) viszonylag jelentősebb közösségük élt.⁶

1463 után a raguzaiak a boszniai települések közül egyedül Szarajevóban hoztak létre önálló kolóniát. A város kedvező fekvése és adminisztratív központ jellege miatt kezdettől fogva vonzotta az Adria-parti város kalmárait, és mind Szarajevó alapítója, Isa-beg Ishaković, mind pedig II. (Hódító) Mehmed szultán külön okiratokban (1454, 1463) biztosították a raguzaiak szabad kereskedelmét és vámkedvezményét a tartományban. Az oszmán defterek 1485-ben 8, 1489-ben 7, 1515–1516-ban pedig már 66 háztartást jegyeztek fel a raguzaiak Miljačka-parti mahalléjában, a csarsi központjában található Latinlukban. A telep a 15. század második felében formális kolóniaként működött, konzullal és saját bírósággal. A raguzai levéltár dokumentumai számos szarajevói székhelyű kereskedőtársaságról adnak hírt, a város a közeli bányák révén a fémexport, illetve a balkáni hitelkereskedelem és az itáliai szövetimport egyik központjának

5 *Bogumil Hrabak*: Izvoz plemenitih metala iz Bosne u Dubrovnik u vreme osmanlijske vlasti. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 28–30(1977–1979) 75–85.; *Mirjana Popović-Radenković*: O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom. Istorijaski glasnik 5(1952) 3–20.; *Marko Vego*: Bosanski trgovci i dubrovački financijeri u drugoj polovici XV i prvoj polovici XVI stoljeća. Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 15–16(1978) 53–68.

6 *Bogumil Hrabak*: Dubrovčani u zapadnoj Bosni 1463–1669. godine. Institut za istoriju (Sarajevo). Prilozi 19(1984) 119–127.

számított.⁷ Szarajevó centrális funkciója a raguzaiak balkáni hálózatában a 16. század első felétől kezdve ingott meg, szerepét egyre inkább az oszmánok terjeszkedési irányában fekvő Belgrád vette át. A forgalom áruösszetétele is változott: a fémek helyét agrár-nyersanyagok, mindenekelőtt a marha- és szattyánbőr, illetve a viasz vették át. A század második felétől érezhető a raguzaiak térvesztése a szarajevói csarsiban a helyi katolikus, zsidó és muszlim kereskedők javára. A kézműves-rétegből kialakuló bosnyák kereskedő-társadalom részben a raguzaiak „tanítványaként”, részben pedig az itáliai üzletemberekkel való egyre közvetlenebb kapcsolatok hatására önállósodott. Szarajevó a század utolsó évtizedeiben igazi nemzetközi gazdasági központtá vált, ahol számos velencei és firenzei üzletember működött huzamosabb ideig, mellettük főleg a zsidó kereskedők jelenléte növelte a város gazdasági súlyát.⁸ A spalatói kikötő megnyitása (1592) után egészen a 17. század közepéig a boszniai kereskedők Raguzza és Ploče helyett közvetlenül a dalmáciai városon keresztül tartották a kapcsolatot Velencével. Ezek a változások visszafordíthatatlanná tették a raguzaiak több évtizede tartó térvesztését, és a következő század elején nemcsak Szarajevóból szorultak ki teljesen, hanem jelentősen meginogtak pozícióik az egész Nyugat-Balkánon.⁹

A raguzaiak északi irányú terjeszkedése kezdetben a szendrői (smederevói), majd a belgrádi kolóniáról történt. Bár a raguzai kereskedők már a 15. században számos magyarországi városban jelen voltak, az igazi kereskedelmi expanzió Magyarország területén csak 1521-ben, Belgrád elfoglalásával kezdődött. A török kézre került városban az első két évtizedben csak kisebb vagyonú, utazó kereskedők jelentek meg, huzamosabb tartózkodásra ekkor még csak kevesen vállalkoztak. Elsősorban a hadizsákmány felvásárlásával és a török katonaság iparcikk- és textiláru-igényének kielégítésével foglalkoztak.¹⁰ Az áttörés 1541-ben, Buda török kézre kerülésével következett be. A magyar királyság fővárosának elfoglalása és a magyarországi török hódoltság területének kiszélesedése hatalmas lehetőségeket jelentett a raguzai kereskedelem számára. A raguzai üzletemberek az 1540-es években gyakorlatilag elfoglalták a magyarországi piacot. Szendrő csakhamar háttérbe szorult a jelentős oszmán katonai székhellyé váló Belgrád mögött. Belgrád 1521-től a magyarországi hadműveletek kiindulópontja, a török seregek egyik legnagyobb támaszpontja lett a Balkánon. A város a szendrői szandzsák központja volt, majd 1541 után a budai vilajethez

7 *Vesna Mušeta-Aščerić*: Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću. Sarajevo, 2005. (Biblioteka Kulturno naslijeđe) 195–199.

8 *Behija Zlatar*: Sarajevo kao trgovački centar bosanskog sandžaka u XVI vijeku. Prilozi za orientálnu filologiju 38(1988) 225–239.; *Uő*: Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće). Sarajevo, 1996. 164–178.

9 *Vuk Vinaver*: Bosna i Dubrovnik 1595–1645. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 13(1962) 199–232., 220–229.

10 *Bogumil Hrabak*: Dubrovački trgovci u Beogradu pod Turcima 1521–1551 godine. Godišnjak grada Beograda 13(1966) 29–47., 29–33.; *Uő*: Dubrovački trgovci u osmanlijskom delu i. m. 8–12.

csatolták, a pasát a városban helytartója, a kajmakám képviselte. A hatalmas felvevőpiacot jelentő településen az Oszmán Birodalom legnagyobb raguzai kereskedőkolóniája jött létre, jelentősége mindenekelőtt abban állt, hogy Raguzá mellett a balkáni kereskedelem második számú pénzközpontja lett. A magyarországi kereskedők a 16. század közepétől fogva immár sokszor nem raguzai hitelezőktől, hanem belgrádi nagykereskedőktől vettek fel pénz- és áruhitelt, amellyel a Száván túl kereskedtek. 1542 után új kereskedőgeneráció települt meg a városban, patríciusok és plebejusok vegyesen, akik 1546–1547-re kialakították a város vezető szerepét a magyarországi kereskedelemben. Számos faktor működött a hódoltságban, többen át is települtek (ideiglenesen vagy állandó jelleggel) Budára, Pestre, majd 1552 után Temesvárra. A raguzaiak magyarországi forgalma balkáni kereskedelmi birodalmuk északi meghosszabbítása volt, ezt tükrözte a forgalom áruösszetétele és szervezete. A legfontosabb importárut Magyarországon is a szövetek jelentették. Belgrádot és a fokozatosan elfoglalt magyarországi területeket a raguzaiak kezdetben csak felvevőpiacnak tekintették, az importból nyert pénzt nem fektették be, hanem visszavitték Raguzába. Az 1550-es évek végéig Magyarországon alig vásároltak exportra nyersanyagokat, ugyanis a távolságok miatt a szállítási költségek igen magasaknak bizonyultak, ezeket a termékeket sokkal olcsóbban tudták Szerbiából és Bulgáriából exportálni.¹¹

A nyugati piacok nyersanyagigénye azonban rövidesen bevonta a magyarországi hódoltságot is a raguzai exportkereskedelem rendszerébe. A legjelentősebb kiviteli termék a marhabőr lett: a század második felétől kezdve a raguzai üzletemberek elárasztották az itáliai piacokat a magyarországi bőrökkel. Belgrád, Buda és Temesvár ettől kezdve már nemcsak a nagyszámú, tehetős balkáni lakosság vásárlóereje révén kialakult piacközpontok voltak, hanem a magyarországi bőrök legfontosabb felvásárló telepeivé is váltak, ahová a helyi (magyar, bosnyák katolikus és muszlim) kereskedők révén érkezett a Száva és Duna menti piacokról a bőráru. A bőrexport a század végére a szövetimport mellett a raguzai kereskedelem legfontosabb ága lett. A marhabőr exportja mellett az egyéb nyersanyagok kivitele lényegesen szerényebb méreteken történt, nagyobb mennyiségben csak viaszt exportáltak a hódoltságból.¹² A 17. század első felében kb. 700 raguzai kereskedő működött a Balkánon, ennek mintegy fele a belgrádi kolónián.¹³ Pietro Massarecchi antivari érsek egyházlátogatási jegyzőkönyve szerint az 1630-as évek elején a raguzaiak 30 boltot tartottak fenn Belgrádban, a szolgálkával együtt kétszázan voltak.¹⁴

11 *B. Hrabak*: Dubrovački trgovci u Beogradu i. m. 33–41.

12 *Bogumil Hrabak*: Sirovine Podunavlja u trgovini dubrovčana iz Beograda 1521–1640. Godišnjak grada Beograda 32(1985) 86–97.

13 *Vuk Vinaver*: Pregled istorije novca u jugoslovenskim zemljama (XVI–XVIII vek). Beograd, 1970. (Istorijski institut. Posebna izdanja 13.) 231.

14 *Molnár Antal*: Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1633). Fons 2(1995) 175–219., 207.

A raguzaiak pécsi kereskedőtelepe

Mind ez idáig nem ismerünk olyan adatot, miszerint a középkori Pécssett működtek volna raguzai kereskedők, ami természetesen ennek ellenére nem zárható ki, hiszen több jelentős magyarországi városban találkozunk velük a 15. században.¹⁵ Pécs a középkorban jelentős úthálózati csomópontnak, a távolsági kereskedelem regionális elosztó központjának számított, ennek köszönhetően a Pest–Buda székhellyel alakuló országos piac déli piackörzetének központja volt.¹⁶ A várost az Adriai-tenger–Zágráb–Buda útvonal fontos állomásaként előszeretettel választották lakhelyül itáliai, elsősorban firenzei kereskedők.¹⁷ A raguzaiak Pécssett a török foglalással egy időben jelentek meg, a gazdag püspöki székhelyen kecsgető hadizsákmány reményében, akárcsak másfél évtizeddel korábban Eszéken és Újlakon.¹⁸ Gyorsaságukat jelzi, hogy a legkorábbi pécsi adatunk már egy, a városban elhalt, ráadásul patrícius kereskedőre vonatkozik:¹⁹ 1545. október 1-jén a városállam végrehajtó testülete, a *Kis Tanács* kijelölte az elhunyt Christoforo di Giacomo Gozze hagyatéki végrehajtóit,²⁰ és felhatalmazta őket, hogy az elhunyt kinnlevőségeinek behajtására ügyvivőt nevezzenek ki.²¹ Ugyancsak valamikor 1548 előtt halt meg Pécssett az a Jerko Pavlović, akinek a

15 A raguzaiak a 14. században jelen voltak Szávaszentdemeteren, a 15. században Nándorfehérváron, Újlakon és Kevén, északabbra pedig Pest–Budán, Nagybányán, Váradon és Székesfehérvárott. *Dužanka Dinić-Knežević*: Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku. Novi Sad, 1986. (Filozofski fakultet u Novom Sadu. Institut za istoriju. Vojvodanska akademija nauka i umetnosti. Monografije. Knjiga 28.) 174–203.

16 *Kubinyi András*: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő középkorban. In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs Történetéből 9.) 43–51., 47., 49–50.

17 *Teke Zsuzsa*: Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században. Bp. 1979. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 86.) 54.; *Uő*: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373–1403. Történelmi Szemle 37(1995) 129–150., 148.; *Petrovics István*: A középkori Pécs polgárai. In: Pécs szerepe i. m. 163–196., 173–174.

18 Erre utal a várháborúk idején fellendülő ereklyeszerző kampányuk is: *Molnár Antal*: Szent István és Raguz. A Szent Jobb Raguzába vitelének kérdéséhez. In: *Uő*: Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltság katolikus művelődés történetéből. Bp. 2008. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 9.) 185–194. Pécs török kézre kerüléséről legújabbban: *Szakály Ferenc*: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543. In: Pécs a török korban. Szerk. Szakály Ferenc. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs Történetéből 7.) 17–50., 44–50.

19 Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy a raguzai dokumentumokban Pécsset a város horvát nevének, Pečujnak különböző írásképi alakjaiban (Pecui, Peciui, Pezzuia, Pezuvio, ill. természetesen a latin *Quinque Ecclesiae*) találjuk, míg a Pech helynév mindig a koszovói Ipeket (Peć) jelöli.

20 „Ser Nicolaus Franchi de Sorgo, ser Georgius Pasqualis de Sorgo, Aluisius Bernardi Mumalovich facti fuerunt conservatores bonorum quondam Jacobi de Goze [sic!] defuncti in Pecui.” Državni arhiv Dubrovnik (= DAD) Tutores Notariae (= Tut. Not.) vol. 1. fol. 155r.

21 „Captum fuit de dando libertatem conservatoribus bonorum quondam Christophori Jacobi de Goze defuncti in Pecui, quod pro exactione bonorum dicti defuncti possint constituere unum aut plures procuratores cum libertate sicuti sibi melius videbitur et placebit.” DAD Acta Consilii Minoris (= Cons. Min.) vol. 40. fol. 165r.

végrendelete végrehajtását 1548. január 14-én a *Kis Tanács* felfüggesztette.²² Nyilván hasonló, talán hagyatéki ügyekkel függhetett össze, hogy 1548. január 5-én a raguzai szenátusban egy pécsi aga ajándékaról (*de donando agam de Pezuvio*) szavaztak.²³

Az 1540-es évek derekáról öt, Pécsen működő raguzai kereskedőt ismerünk, akiknek már az üzleti tevékenységéről is rendelkezünk adatokkal. A legnagyobb szabású vállalkozás két tagjának származása jól jelzi a pécsi állomás kettős kiindulási pontját: Nikola Marinov Radonjić (Bersica) Belgrádból, Mihoč Ljubišić pedig Zvornikból érkezett Pécsre 1545-ben. A két kalmár 1545 és 1547 között 21 alkalommal vett fel áruhiteleket raguzai és belgrádi befektetőktől, összesen 5418 dukát értékben.

1. táblázat

Nikola Radonjić Bersica és Mihoč Ljubišić pécsi hitelfelvételei

Sorszám	Dátum	Hitelező	Összeg (aranydukát)	Határidő	Törlesztés (teljes összeg)
1.	1545. okt. 1. ²⁴	Boninus Mathei de Stais ²⁵	470	1 év	1547. febr. 1. ²⁶
2.	1545. okt. 2. ²⁷	Franciscus Nic. de Gondola	370	1 év	1546. máj. 27. ²⁸
3.	1545. okt. 6.	Stephanus Sim. de Alegretto	360	1 év	1547. febr. 1. ²⁹
4.	1545. okt. 7.	Michael Sav. de Bobalio et socii artis lane	108	1 év	1547. febr. 4. ³⁰
5.	1545. okt. 10.	Marinus Pasqu. Gianinus	467	1 év	1547. febr. 1. ³¹
6.	1545. okt. 20.	Evangelista de Gabrielis	190	1 év	Rögtön ³²
7.	1545. okt. 30.	Boninus Mathei de Stais	409	– ³³	1546. ápr. 29. ³⁴
8.	1546. ápr. 30. ³⁵	Nicolaus Petri de Lucaris	153	6 hónap	1547. febr. 1. ³⁶

22 „Captum fuit de suspendendo executionem testamenti quondam Hierchi Paulovich defuncti in Pezuvio registrati in testamentis notariae, donech aliud fuerit decisum, et interim nihil innovari possit super dicto testamento per dictos consules causarum civilium ad instantiam alicuius personae.” DAD Cons. Min. vol. 41. fol. 57v.

23 DAD Acta Consilii Rogatorum (= Cons. Rog.) vol. 48. fol. 101v.

24 Nikola Radonjić Bersica itt belgrádi kereskedőként jelölve.

25 A hitelezők nevét a forrásokban szereplő latinus alakban, az apai nevüket pedig általában rövidítve közlöm.

26 DAD Debita Notariae (= Deb. Not.) vol. 83. fol. 269v.

27 Mindketten pécsi kereskedőként jelölve.

28 DAD Deb. Not. vol. 83. fol. 270r.

29 Uo. fol. 270v.

30 Uo. fol. 271r.

31 Uo. fol. 271r.

32 Uo. fol. 274v.

33 A hitelező kívánsága szerint (ad voluntatem creditoris).

34 DAD Deb. Not. vol. 83. fol. 279r.

35 Innen kezdve Nikola Radonjić Bersica egyedül vette fel a hiteleket.

36 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 27r.

Sorszám	Dátum	Hitelező	Összeg (aranydukát)	Határidő	Törlesztés (teljes összeg)
9.	1546. ápr. 30.	Marinus Lucae de Sorgo	185	1 év	1548. máj. 29. ³⁷
10.	1546. jún. 22.	Nicolaus Franc. de Sorgo	260	1 év	1546. dec. 10. ³⁸
11.	1546. jún. 25.	Stephanus Sim. de Alegretto	370	1 év	1549. ápr. 4. ³⁹
12.	1546. jún. 28.	Mattheus Johannis de Bonico	322,23	1 év	1548. jan. 12. ⁴⁰
13.	1546. júl. 1.	Marinus Lucae de Sorgo	376,13	1 év	1548. máj. 29. ⁴¹
14.	1547. febr. 1.	Joannes Mar. Blasii de Nale	146	1 év	1549. febr. 28. ⁴²
15.	1547. febr. 5.	Hieronymus Bar. de Primo	215	1 év	1547. máj. 13. ⁴³
16.	1547. febr. 7.	Mattheus Johannis de Bonico	133	1 év	1548. jan. 12. ⁴⁴
17.	1547. febr. 14.	Marinus és Pasqualis Dam. de Menze	370	1 év	1549. márc. 5. ⁴⁵
18.	1547. febr. 18.	Laurentius de Gigantibus	58 1/2	1 év	1549. márc. 8. ⁴⁶
19.	1547. ápr. 28.	Georgius Mathei de Stais	101	3 hónap	1549. márc. 7. ⁴⁷
20.	1547. ápr. 29.	Vincentius Radi	158	1 hónap	1547. jún. 20. ⁴⁸
21.	1547. máj. 5.	Paladinus Johannis de Cerva	196	1 év– 2 év ⁴⁹	1547. máj. 24. ⁵⁰

A társaság boszniai tagjáról gyakorlatilag semmit sem tudunk, ráadásul a kilencedik kölcsöntől kezdve a belgrádi fél egyedül szerepel adósként a jegyzőkönyvekben.⁵¹ Bersica az 1540-es évek jellegzetes belgrádi kereskedőtípusát testesítette meg: 1545 és 1553 között vannak róla adataink, tehát a magyarországi piac megnyílásakor jelent meg a „második Raguzának” tartott városban, ahonnan először hitelezőként kapcsolódott be az észak felé tartó textilimportba, majd néhány év múlva már befektetőként ő hitelezett kisebb volumenű bolto-

37 Uo. fol. 27r.

38 Uo. fol. 37v.

39 Uo. fol. 38r.

40 Uo. fol. 38v.; DAD Diversa Notariae (= Div. Not.) vol. 109. fol. 214v.

41 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 39r.

42 Uo. fol. 83v.

43 Uo. fol. 84v.

44 Uo. fol. 85r.; DAD Div. Not. vol. 109. fol. 214v.

45 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 87r.

46 Uo. fol. 88r.

47 Uo. fol. 103r.

48 Uo. fol. 103r.

49 A felét 1 éven belül, a többi 2 éven belül kellett törlesztenie.

50 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 106v.

51 Zvorniki származását Hrabaktól tudjuk, aki olyan kiterjedt anyaggyűjtéssel rendelkezett a 15–16. századi balkáni kereskedőkről, hogy nyugodtan elfogadhatjuk információját. *B. Hrabak*: Dubrovački trgovci u osmanlijskom delu i. m. 13.

soknak.⁵² A társaság hitelezői között megtaláljuk a korszak jelentősebb raguzai üzletembereit, akik előszeretettel fektettek be a belgrádi piacon.⁵³ Teljesen természetes, hogy a pécsi állomáson feltűnő kereskedők Raguzá mellett Belgrádban vettek fel hiteleket, hiszen Szarajevó ebben az időben már egyáltalán nem számított tőkeerős kolóniának. A pécsi gazdasági viszonyok kiszámíthatóságára utal, hogy az általában egyéves határidőket néhány hónapos, legfeljebb egyeztetős csúszással tartották be, ami a raguzai pénzforgalomban teljesen átlagosnak tekinthető. A viszonylag szűk piacra utal viszont, hogy 1547 után Bersica ismét Belgrád székhellyel működött.

Szintén az első pécsi vállalkozások közé tartozott Tomaš Petrović (Thomas Petri) és Franjo Ivanović (Franciscus Johannis) kereskedőtársasága. Ők ketten szorosan együttműködtek Bersicával, aki Petrović apósa volt – ez a tény egy családi alapon is összefonódó, Begrádból kiinduló pécsi üzleti kör meglétére utal. Első társaságukat még Belgrád székhellyel alapították 1543. szeptember 1-jén: Petrović részéről apósa 222 dukáttal szállt be a közös üzletbe, Ivanović pedig az oszmán területen (*in partibus Turciae*) behajtandó kinnlevőségeit ígérte a társaság számára. Ivanović az induló tőkén vett szövetekkel Belgrádba utazott, Petrović pedig Raguzában szerezte be és küldte tovább társának az árukat.⁵⁴ A sikerre és egyúttal távlatokra utal, hogy két év múlva, 1545. november 13-án Pécs székhellyel alapították újra a társaságot, de a Pécsre irányított áruhitelek felvételét már egy hónappal korábban megkezdték. A második alapító okirat szerint mindketten pécsi kereskedők voltak, társaságukat két esztendőre, vagy tetszésük szerint hosszabb időre hozták létre; Petrović 280 dukátot, Ivanović pedig 92 dukátot és 29 dinárt fektetett be tőkeként, részben szövetekben, részben pedig kinnlevőségekben; ehhez járult még 1764 dukát értékű, szövetben felvett áruhitel. A teljes árukészletet a kevesebb összeggel beszálló Ivanović tartotta és árulta pécsi boltjában, míg az egy nappal korábban kelt ügyvédválló oklevél értelmében Petrović Raguzában maradt, ahol képviselte a társaság érdekeit és tetszése szerint további áruhiteleket vehetett fel; a társaság működésének megszűntével a két fél az adósságok kifizetése után a hasznon és a káron is egyenlőképpen osztozott.⁵⁵

52 Számos adat róla: *Jorjo Tadić*: Dubrovačka arhivska grada o Beogradu. I. (1521–1571). Beograd, 1950. passim (*ad indices*).

53 I. m. I. 188–468.

54 I. m. I. 36–37.

55 Ld. az I. és II. sz. dokumentumot.

2. táblázat

Tomaš Petrović és Franjo Ivanović pécsi hitelfelvételei

Sorszám	Dátum	Hitelező	Összeg (aranydukát)	Határidő	Törlesztés (teljes összeg)
1.	1545. okt. 8.	Evangelista de Gabrielis	57	1 év	1545. okt. 14. ⁵⁶
2.	1545. okt. 8.	Stephanus Sim. de Alegretto	240	1 év	1547. febr. 1. ⁵⁷
3.	1545. okt. 10.	Franciscus Lucae de Sorgo	216	1 év	1545. okt. 10. ⁵⁸
4.	1545. okt. 15.	Blasius Johannis de Gondola	462 1/2	1 év	1546. jan. 4. ⁵⁹
5.	1546. márc. 11. ⁶⁰	Johannes Marini de Gozze	185	1 év	1547. máj. 7. ⁶¹
6.	1547. márc. 1. ⁶²	Nicolaus Giup. de Bona	270	16 hónap	1549. márc. 29. ⁶³
7.	1547. márc. 19. ⁶⁴	Nicolaus Bersizza	368,28	1 év	1549. aug. 17. ⁶⁵

A pécsi kereskedőpárosnak hét hitelfelvételéről maradt jegyzőkönyvi bejegyzés 1545 és 1547 között, összesen 1799 dukát értékben. A hitelezők egy része ezúttal is elsősorban a belgrádi kolónián befektető vagy ott működő üzletemberek közül került ki (Stefano Alegretto, Giovanni Gozze és természetesen az após Bersica). Ivanovićék esetében sem regisztrálhatunk komolyabb fizetési elmaradásokat, bár a hét alkalomból négyszer késtek, háromszor néhány hónapot, és csupán egy alkalommal csúsztak egy évnél többet.

Az első pécsi generáció ötödik tagja a szintén belgrádi székhelyű Stjepan Ivanović (Stephanus Johannis vagy Ivanovich) volt. Életútja Bersicáéval mutat hasonlóságot, azzal a különbséggel, hogy ő Pécssett tűnt fel először 1546-ban, ahonnan egy év alatt hatszor vett fel hitelt, összesen 713 dukát értékben.

56 DAD Deb. Not. vol. 83. fol. 271r.

57 Uo. fol. 270v.

58 Uo. fol. 272v.

59 Uo. fol. 274r.

60 A hitelt Petrović vette fel Ivanović ügyvivőjeként, Nikola Radonjić Bersica a két kereskedő kezeseként szintén hitelfelvevőként szerepel.

61 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 18r.

62 A hitelt egyedül Ivanović vette fel, a kezese Nikola Radonjić Bersica volt.

63 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 89v.

64 A hitelt egyedül Ivanović vette fel.

65 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 92v.; DAD Div. Not. vol. 110. fol. 146r.

3. táblázat

Stjepan Ivanović pécsi hitelfelvételei

Sorszám	Dátum	Hitelező	Összeg (aranydukát)	Határidő	Törlesztés (teljes összeg)
1.	1546. júl. 23.	Bernardus Antonii de Bona	198	1 év	1547. nov. 23. ⁶⁶
2.	1547. febr. 17. ⁶⁷	Simeon Antonii de Bona	180	1 év	1549. jún. 8. ⁶⁸
3.	1547. márc. 14. ⁶⁹	Matheus Johannis de Bonico	56	1 év	1549. márc. 6. ⁷⁰
4.	1547. márc. 18.	Michael Radi dictus Opat	24	8 hónap	1550. jún. 3. ⁷¹
5.	1547. jún. 16.	Bernardus Antonii de Bona	180	1 év	1549. febr. 4. ⁷²
6.	1547. jún. 22.	Blasius Johannis Pellezarius	75,21	1548 ⁷³	1549. máj. 11. ⁷⁴

Ivanović 1547 novemberétől szerepelt belgrádi kereskedőként, 1550-ig fenntartva a pécsi illetőségét is.⁷⁵ Ami viszont ennél érdekesebb, hogy 1550-től 1552-ig a hitelfelvételek jegyzőkönyvei pesti és budai kereskedőként jelölik. A magyarországi orientációt az ő esetében is befolyásolták a családi kapcsolatok: Ivan Peranović budai kereskedő lányát vette feleségül.⁷⁶ 1552 után Belgrádban működött, utoljára 1557-ben említik a raguzai dokumentumok. Mindvégig szoros üzleti kapcsolatban állt Budán működő sógorával, Petar Peranovićcsal, a Belgrádban hitelbe kapott szöveteket hozzá küldte fel eladásra.⁷⁷ Bersica és Ivanović üzleti pályája jól mutatja a pécsi állomás korlátozott lehetőségeit és ennek következményeként az alternatívákat: az itt szerencsét próbáló kereskedők vagy Belgrádba, a kibocsátó kolóniára húzódtak vissza, vagy pedig továbbmentek Pest–Budára, amely a térség oszmán katonai és közigazgatási központjaként a félreeső Pécsnél sokkal kedvezőbb piacot jelentett.⁷⁸

66 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 43r.

67 A kezese Nikola Radonjić Bersica volt.

68 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 88r.

69 A kezese Nikola Radonjić Bersica volt.

70 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 91v.

71 Uo. fol. 92v.

72 Uo. fol. 115r.; DAD Div. Not. vol. 110. fol. 59r.

73 A tartozását a köztársaság adóját Isztambulba vivő követeknek kell 1548-ban megadnia: „ad dominos oratores, qui cum tributo proficiscantur de anno 1548 proxime futuro”.

74 DAD Deb. Not. vol. 84. fol. 116v–117r.

75 *J. Tadić*: i. m. I. 44., 49., 215.

76 I. m. I. 61.

77 I. m. I. passim (*ad indices*), ill. saját előkészületben levő forráskiadványom a raguzaiak pest–budai kereskedőtelepének történetéről.

78 Ebből az időszakból egy hozománnyal kapcsolatos peres irat még egy pécsi kereskedő, Nikola Marinović (Nicolaus Marinovich mercator Quinque-Ecclesiarum) nevét őrizte meg (1547. ápr. 1.). DAD Div. Canc. vol. 132. fol. 101v.

A hirtelen felfutás, majd visszaesés ellenére Pécs a következő évtizedben is viszonylag vonzó célpontnak számított a raguzaiak számára. A második generációhoz tartozó kereskedők közül egyedül Pavao Ljubišić üzleti tevékenységéről rendelkezünk közelebbi információkkal. Talán ő is boszniai eredetű lehetett, akárcsak Mihoč Ljubišić. 1553 őszén három alkalommal összesen 491 dukátnyi áruhitelt vett fel. Mindhárom hitelezője ismert szereplője volt a belgrádi tőkepiacnak. Egyikük, Stjepan Ivanović Baraba a legjelentősebb belgrádi befektetők közé tartozott az 1550-es és 1560-as években,⁷⁹ míg másikat, Janko Radojević ugyancsak a belgrádi Bersica lányát vette feleségül, akárcsak a fentebb említett Tomaš Petrović, vagyis családiról is kapcsolódott a Pécs–Belgrád viszonylatban működő üzleti csoporthoz.⁸⁰

4. táblázat

Pavao Ljubišić hitelfelvételei

Sorszám	Dátum	Hitelező	Összeg (aranydukát)	Határidő	Törlesztés (teljes összeg)
1.	1553. szept. 19.	Janchus Radoevich	353,10	15 hónap	1554. dec. 5. ⁸¹
2.	1553. szept. 23.	Stephanus Jo. Barabae	92 1/2	1 év	1556. ápr. 1. ⁸²
3.	1553. okt. 5.	Bernardus Zuzeri	45	6 hónap	— ⁸³

Ljubišić dinamikusán kezdődő pécsi vállalkozását korai halála törte meg: hitelfelvételei után alig fél évvel eltávozott az élők sorából.⁸⁴ Visszafizetetlen adósságai, éppen csak megkezdett és lezáratlan ügyei viszonylag sok problémát okoztak a hitelezőinek és egykori üzletfeleinek. 1556-ban a legnagyobb áruhitelt nyújtó Janko Radojević és a hagyatéki gondnokok felhatalmazást kaptak Ljubišić bizonyos ezüsttárgyainak elárverezésére.⁸⁵ A következő évben Stjepan Baraba kérésére a palotaőr lefoglalta Ivan Radi boszniai kereskedőnél levő pén-

79 *J. Tadić*: i. m. I. passim (*ad indices*).

80 Ld. a fentebb elmondottakat, ill. *J. Tadić*: i. m. I. passim (*ad indices*).

81 DAD Deb. Not. vol. 85. fol. 288r.

82 Uo. fol. 289r.

83 Uo. fol. 290r. Nincs adat a törlesztésre.

84 Hagyatéki gondnokait 1554. jún. 16-án jelölte ki a Kis Tanács: „Ser Nicolaus Joannis de Palmotta, ser Georgius Pasqualis de Sorgo, ser Pasqualis Matthei de Georgio, Janchus Radi gener Nicolai Bersizze, Vulatchus Gliubiscich creati fuerunt conservatores bonorum quondam Pauli Gliubiscich mercatoris Quinque Ecclesiarum nuper defuncti cum libertate et auctoritate consueta.” DAD Tut. Not. vol. 2. fol. 29r. A szokásos felhatalmazást a prokurátor kinevezésére két nap múlva kapták meg: DAD Cons. Min. vol. 43. fol. 159v.

85 „Captum fuit de dando libertatem Janco genero Radi Bersizae et sociis conservatoribus bonorum quondam Pauli Gliubiscich defuncti in Pezuvio, possint quaedam argenta conservatoriae suae ad publicum incantum vendere et pretium deponere in cameram communis.” (1556. márc. 23.) DAD Cons. Min. vol. 44. fol. 103v.

zét,⁸⁶ ami Ljubišić boszniai üzleti kapcsolatainak bizonyítéka. Ugyancsak elszámolási vitába keveredett az elhunyt testvére, Vlatko Ljubišić egy Pécssett élő testvérpárral, Mihajlo és Ivan Radosaljićsal. A két pécsi kalmárt felmentő szenátusi határozatból tudjuk, hogy mindketten egy-egy kereskedőtársaság keretein belül működtek: Mihajlo a néhai Bernard Nikolićsal, Ivan pedig egy meg nem nevezett boltossal együtt üzletelt a Mecsek alján.⁸⁷

Sajnos, az 1550-es évekből a Pavao Ljubišić működésére vonatkozó adatokon kívül nincsenek részletesebb információink a pécsi kalmárok tevékenységéről, ennek ellenére az összegereblyézett adatforgácsok egy viszonylag virulens, legalább féltucatnyi kereskedőből álló közösség létére engednek következtetni. A második generáció tagjairól leginkább a hagyatéki eljárások során értesülünk, ami érthető is: az örökösök számára általában nem kis nehézséget jelentett az oszmán területeken ragadt ingóságok, különösen a hitelbe kiadott áruk és pénz visszaperlése. 1554-ben a *Kis Tanács* felhatalmazta a Pécssett elhunyt Vicko Vuladisljić-Rozić hagyatéki végrehajtóit, hogy ügyvivőket nevezzenek ki a néhai kereskedő javainak visszaszerzésére.⁸⁸ Ezúttal az örökösök erőfeszítései nem maradtak teljesen eredmény nélkül. A javak begyűjtésével megbízott pécsi emberüknek, a nem sokkal később szintén elhunyt Bernard Nikolićnak sikerült Vuladisljić hagyatékának talán legértékesebb részéhez, a nemesfém tárgyakhoz hozzájutnia: egy ezüstkupához, egy ezüst sőtartóhoz, hat aranygyűrűhöz, egy ezüstbokályhoz, négy ezüstkanálhoz és egy aranylánchoz. Az ezüst- és aranyholmit Nikolić halála miatt a fentebb már szereplő két pécsi kereskedő, Ivan és Mihajlo Radosaljić küldték Raguzába a szintén említett Janko Radojevićnek, akitől a két örökös 1555. szeptember 12-én vette át ezeket.⁸⁹

A második pécsi kereskedőgeneráció egyik utolsó tagja lehetett Đuro Stanulić, aki 1561 nyarán hunyt el, négy hagyatéki végrehajtója közül három a belgrádi piacon befektető jelentős patríciusok közé tartozott.⁹⁰ Az ötvenes évek-

86 „Mandato dominorum consulum et ad instantiam et pro interesse Stephani Ioannis Barabbae Dominicus communis riverius retulit se sequestrasse in manibus Ioannis Radi mercatoris Bosnae omnes et singulas pecunias penes eum existentes de iure quondam Pauli Gliubiscich mercatoris Pezzuiae, ita quod de eis nulla fiat exactio neque transmutatio usque ad ius cognitum secundum ordines.” (1557. jan. 8.) DAD Div. Canc. vol. 142. fol. 139v.

87 „Prima pars est de absolvendo Michaellem Radossaglich Giurci, socium quondam Bernardi Nicolich, Ioannem Radossaglich et socium in querella nominatos a querella contra eos facta per Vlatcum Gliubiscich fratrem quondam Pauli Gliubiscich defuncti in Pezuvio, reservato iure parti querelanti, ut possit tam civiliter quam criminaliter procedere contra quamvis personam. Secunda pars est de deferendo.” (1557. jún. 25.) DAD Cons. Rog. vol. 54. fol. 26v.

88 „Captum fuit de dando libertatem conservatoribus bonorum quondam Vincentii Georgii dicti Rosich defuncti ad Quinque Ecclesias, quod possint recuperare eorum bona et pro recuperatione creare procuratores, prout eis melius videbitur, et quod id totum et quicquid recuperatum fuerit, debeatur deponere in camera communis.” DAD Cons. Min. vol. 43. fol. 176v.

89 Ld. a III. sz. dokumentumot.

90 „Ser Marinus Savini de Menze, ser Raphael Marini de Goze, ser Ioannes Luce de Sorgo, Petrus Francisci Boglioevich facti fuerunt conservatores bonorum quondam Georgii Marini Stanulich defuncti in Peciuiu cum libertate et autoritate consueta.” (1561. aug. 18.) DAD Tut. Not. vol.

ben működő csoport eltűnése után gyakorlatilag megszűnt a pécsi állomás: az áruhiteleket felvevők között a számos budai és egyre több temesvári kalmár mellett egyetlen péccsivel sem találkozunk. Az 1570-es évekből két adat tanúskodik arról, hogy a raguzaiak kivonulása fokozatosan ment végbe. 1571-ben Marin Radi pécsi kereskedő hagyatéki végrehajtói ügyvivőjükké nevezték ki a hagyaték felszámolására Vicko Radi aranyművest és Gašpar Frančičot.⁹¹ 1577-ben Marijan Jurašinović pécsi kereskedő raguzai ügyvivőjévé tette meg üzlettársát, Franjo Stjepanovićot, és kölcsönök felvételére hatalmazta fel.⁹²

A raguzai levéltári adatokból körvonalazódó képet a pécsi mukátaa elszámolásai is megerősítik: a nagyszámú muszlim és a néhány magyar árus mellett csupán egy-két latin és frenk, azaz raguzai tűnik fel a pénztári naplóban. A pécsi kincstári boltok bérlői között 1560–1561-ben Tomko, Radko és Đuro (talán az említett Stanulić) latinokkal találkozunk, 1564–1565-ben Petre latin és Toma latin, az 1567–1568. és 1570–1571. években pedig immár egyedül Toma frenk, illetve latin bérelt üzlethelyiséget az oszmán fiskustól. Az árukat elvámoló kereskedők között mindössze egyszer találkozunk raguzaiakkal: 1571 őszén Pavle latin posztókat vámoltatott el a város eminjénél. Nagy valószínűséggel a raguzaiakkal állhattak üzleti kapcsolatban Luka, Marko és (talán az előbbi) Pavle, akik az 1560-as évek elején szintén szöveteket hoztak a városba.⁹³ Bár a török forrásban szereplő nevek nem feleltethetők meg a raguzai dokumentumokból megismert kereskedőkének, az egyre ritkábban felbukkanó, kisszámú latin világosan jelzi a raguzai kereskedőközösség lassú leépülését. Az utolsó pécsi adatot 1587-ből találtam: Paskoje Tomašević belgrádi kereskedő végrendeletében 25 tallért hagyott Pécssett élő nagybátyjára, Ivan Božovićra.⁹⁴ A raguzaiak a későbbiekben is tartották a kapcsolatot a pécsi piaccal de – akárcsak Boszniában vagy a többi magyarországi oszmán-balkáni központban – immár nem letelepült kereskedőként vettek részt a város áruforgalmában, hanem a helyi bosnyák katolikus és muszlim üzleti partnereiknek nyújtott áruhitelekkel.⁹⁵

2. fol. 120^br. 1561. aug. 26-án a végrehajtók megkapták az engedélyt megbízottak állítására a hagyaték felszámolásához: DAD Cons. Min. vol. 46. fol. 122r.

91 A hagyatéki végrehajtók: Stefano di Francesco Gradi, Bartholomeo Ragionati és Ivan Braiković. (1571. márc. 27.) DAD Procurae Notariae (= Proc. Not.) vol. 23. fol. 103r–104r.

92 „Marianus Jurascinovich mercator Peciuie sponte et omni meliori modo fecit et constituit suum verum et legitimum procuratorem Franciscum Stephani socium suum presentem et acceptantem ad ipsum constituentem obligandum cum bonis suis omnibus semel et pluries in quavis pecuniarum summa uni seu pluribus personis quacunq[ue] de causa ac quecunq[ue] obligationum instrumenta celebrari faciendum cum pactis et clausulis dicto procuratori bene visis et generaliter etc. promittens etc.” (1577. aug. 29.) DAD Proc. Not. vol. 24. fol. 251v.

93 Az adatokat Hegyi Klárának köszönöm, aki készül a forráskiadványának kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. Az eredeti forrás: Österreichische Nationalbibliothek (Wien) Mxt. 579. Kivonatokat közzétett, sok hibával: *Velics László–Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. II. Bp. 1890. 254–257., 307–312., 377., 411–415.

94 *Jorjo Tadić–Toma Popović*: Dubrovačka arhivska građa o Beogradu. II. (1572–1593). Beograd, 1976. 211.

95 Erre számos példa található a pécsi és más szandzsákszékhelyek vonatkozásában a 2. jegyzetben említett, sajtó alatt levő forráskiadványomban.

Összegzés

A pécsi kereskedőtelep történetéről nyújtott vázlat minden töredékessége ellenére lehetőséget nyújthat néhány tanulság megfogalmazására. Pécs a Magyarország meghódítása után megnyílt új lehetőségek egyik fontos próba-állomása volt a raguzaiak számára, amely azonban (Temesvárral és Pest–Budával ellentétben) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Mecsek alján levő várost az oszmánok a magyarországi berendezkedésük egyik fontos központjának szánták, nemcsak katonai és adminisztratív, hanem „polgári” értelemben is, és nyilván a szándékban rejlő piacot szimatolták meg az Adria-parti városállam kalmárai. Pécs formálisan is raguzai telepnek számított: mintegy másfél tucat kereskedőről rendelkezünk adattal, akik a városállam kancelláriáján és közjegyzőségén pécsi illetőségűnek vallották magukat, sőt több kereskedőtársaságot is alapítottak kifejezetten pécsi székhellyel. Hat pécsi kereskedő Raguzában és Belgrádban felvett áruhitelkkel is próbálkozott, ugyanakkor a hitelfelvételek korlátozott intervalluma (1545–1547, 1553) és a kereskedők gyors továbbállása azt igazolja, hogy a piac a vártnál jóval szűkebb távlatokkal kecsegtetett.

A sikertelenség okai összetettek. Pécs a Dél-Dunántúlt átszelő kelet–nyugat irányú, a magyar Alföldről Pettaun és Laibachon át Velence felé vezető külkereskedelmi útvonalak fontos állomása volt.⁹⁶ A 16. század első felében a város a magyar szarvasmarha- és borkereskedelem egyik dunántúli központjává vált, kalmárai jelentős részt vállaltak a nyugati iparcikkek hódoltsági importjában is – nyilván nem kis konkurenciát támasztva ezzel a raguzaiaknak. Az 1554. évi dzsizje defter tanúsága szerint három olasz élt a városban, akikről egyéb adatokból tudjuk, hogy nagy valószínűséggel nem raguzaiak, hanem a marhaexportot irányító velencei nagykereskedők faktorai lehettek.⁹⁷ Ugyanakkor Pécs a raguzaiak szempontjából elsődleges fontosságú Buda–Belgrád hadiúttól távol esett, ezért nem tudott bekapcsolódni az 1550-es években Belgrád központtal meginduló nyersanyagexportba, felvevőpiaca pedig önmagában nem bizonyult elégségesnek. A város számára fekvésénél fogva elsősorban a szlavóniai és boszniai telepek jelenthették volna a természetes gazdasági kapcsolatrendszert és hátszínét, de a Drávától és főleg a Szávától délre fekvő központokból pontosan a vizsgált időszakban szorultak ki a raguzaiak, így Pécs egy hálózat végpontjaként tulajdonképpen talapzat nélkül maradt. A pécsi kísérlet és főleg annak vége egybeesett a városállam balkáni kereskedelmi politikájának változásával is: a 16. század második felében a raguzaiak egyre több kisebb állomásukat adták fel és engedték át a helyi árusoknak, ők maguk pedig a nagyobb kolóniákra vonultak vissza. Végül nem szabad megfedkezünk arról sem, hogy Sziget török

96 Szakály Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 4. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1973. 55–112., 58–59.

97 Szakály Ferenc: A két „pécsi” Schreiber Farkas. In: *Uő: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Bp. 1995. (Humanizmus és Reformáció 23.) 33–91., 38–43., 52–56.; *Káldy-Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai.* Bp. 1960. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 103.) 13–14.

kézre kerüléséig a Dél-Dunántúl nyitott pálya volt a magyar végvári katonaság számára, ez a körülmény pedig az oszmán uralom szilárdságát, a régió közbiztonságát és ezzel együtt az áruforgalom kilátásait igencsak súlyosan érintette.

A fentiek ismeretében mindenképpen indokoltnak tűnik a kérdés: milyen szinten helyezkedett el Pécs a raguzaiak balkáni kereskedelmi hálózatában? Erre az egyes városokban működő raguzai kereskedők által felvett hitelek összegének összehasonlító elemzésével adhatjuk meg a választ. Az Ausztráliában élő szerb történész, Zdenko Zlatar összeszámolta az 1520 és 1623 között a patrícius befektetők által a balkáni kereskedelembe fektetett hiteleket.⁹⁸ A nemesi családokhoz tartozó üzletemberek az összes kölcsönzések 63%-át, a teljes hitelösszegnek pedig 58%-át jegyezték. Számításai tehát, amelyek a teljes tőkeforgalom alig kétharmadára vonatkoznak, nem alkalmasak a kereskedőtelepek pontos rangsorának felállítására, hiszen ehhez valamennyi állomáson ismernünk kellene a nemesi és nem nemesi befektetők arányát. Ugyanakkor feltételezve, hogy ez a kvóta jelentős mozgásokat nem mutat, egy hozzávetőleges településhierarchia kialakítására mégiscsak lehetőségünk nyílik.

A raguzaiak a 16. században 30–35 balkáni és magyarországi városban voltak jelen letelepült és áruhitellel dolgozó kereskedőkként.⁹⁹ Ezek a telepek gazdasági súlyuk alapján – a kolónia-jogállástól nagyjából függetlenül – három nagy, azon belül pedig további két-két-két csoportra oszthatók. A legfelső szinten a három központi kolónia, Belgrád, Szófia és Szarajevó álltak, egymás között is igen jelentős különbségekkel. Belgrád a balkáni patrícius-befektetések 40%-át fogadta magába, míg Szófia 12%-ban, Szarajevó pedig csupán 6%-ban részesült ebből, ez utóbbi ráadásul csak a 16. század derekáig volt jelen a raguzai tőkepiaccon. A másodvonalat (2–3,6%-os részesedést) a kereskedelmi utak metszéspontjában és a jelentős oszmán központokban létrejött kolóniák és telepek alkották, ide tartozott a század közepéig Szendrő, a század második felében Pest–Buda, és folyamatosan Novi Pazar, Prokuplje és Kruševac. Ennek a csoportnak az alján 1,2–1,5%-kal Skopje, Nikápoly, Niš, Temesvár, Provadija és Priština álltak. A harmadik csoportban (1%-os hányad alatt) találjuk a kisebb állomásokat. Ezek felső szintjét Užice és Pozsega mellett a bulgáriai telepek (Trnovo, Vidin, Plovdiv és Loveč) jelentették. Legalul azok a boszniai és hercegovinai (Zvornik, Mosztár, Foča, illetve a Zlatar művében nem szereplő Olovo és Banja Luka), valamint szerbiai, szerémségi és bulgáriai állomások (Ipek, Karlóca, a Zlatar által nem említett Ruse, Prizren és Trepča) helyezkedtek el, amelyekből rövidebb ideig, olykor csak egy-egy kereskedő jelentkezett áruhitelért Raguzában. Ehhez az utolsó csoporthoz tartozott Pécs is. Alig egy évtized alatt 37 hitelfelvétel so-

98 Zdenko Zlatar: Udio vlastele u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (1520–1623): kvantitativna analiza vjerovnika. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 45(2007) 131–158., 132–133.

99 Zlatar művében 27 kereskedőtelep szerepel, de ő csak azokat vette fel kimutatásába, ahová patríciusok is befektettek. A nem nemesi hitelezőkkel kapcsolatban álló balkáni kereskedők tartózkodási helyeivel ez a lista tovább bővíthető, amint azt néhány példával az alábbiakban jelzem is.

rán 8421 aranydukát értékű áru érkezett a városba. Zlatar számításai alapján Pécs az utolsó csoportnak Zvornik után a legerősebb tagja volt. Ez az eredmény teljes mértékben alátámasztja a szórványos adatokból általam megrajzolt képet: Pécset jellegzetesen egy- vagy kétgenerációs raguzai telepnek tekinthetjük, amely néhány esztendőnyi próbálkozás után csupán faktorok révén maradt meg a városállam balkáni kereskedelmi hálózatában.

DOKUMENTUMOK

I.

Raguza, 1545. november 12.

Franjo Ivanović pécsi kereskedő üzlettársát, Tomaš Petrovićot raguzai képviselőjévé teszi meg

Franciscus Joannis mercator in Pezuvio sponte fecit, constituit, creavit et solenniter ordinavit suum verum, legitimum et indubitatum procuratorem, actorem, factorem et exactorem Thomam Petri socium suum ibi presentem et acceptantem ad habendum, exigendum, recuperandum et consequendum omne id totum et quicquid, quod dictus constituens debet habere a quavis persona ex quavis causa et ratione; de habitisque, exactis, recuperatis et consecutis ad sibi faciendum de recepto in opportuna et condecienti forma pro cautela debitorum solventium etiam cum pacto solenni de ulterius quicquam non petendo. Et ad concordandum, paciscendum, transigendum, compromittendum de jure et de facto, et de jure tantum et de facto scripturas cassandum et annullandum et ad calculandum, computandum, faciendum finem, remissionem generalem et generalissimam. Item ad substituendum loco sui unum aut plures procuratores, et eos revocandum firmo manente presenti mandato penes ipsum procuratorem constitutum, et ad obligandum dictum constituentem et omnia sua bona in quavis pecuniarum summa, ut sibi melius videbitur et placebit. Et in premissis si opus fuerit ad comparendum, in omni judicio agendum, petendum, litigandum, defendendum, libellandum, articulandum, sententiandum, aggressandum. Et generaliter etc. promittentes etc.

DAD Procurae Notariae vol. 18. fol. 141r.

II.

Raguza, 1545. november 13.

Tomaš Petrović és Franjo Ivanović pécsi kereskedők
társaságalapító szerződése

Thomas Petri ex una parte et Franciscus Ioannis ex altera, ambo mercatores in Pezuvio Hungarie, sponte cum Dei nomine conthraixerunt unam societatem duraturam hinc ad duos annos proxime futuros.¹⁰⁰ In qua quidem societate Thomas predictus posuit ducatos auri ducentos octuaginta et Franciscus Ioannis posuit ducatos auri nonaginta duos et grossos viginti novem, que pecunie remanserunt in manibus ipsius Francisci in apotecha sua in Pezuvio, partim in panninis et partim in debitoribus. Et ultra dictas pecunias dixerunt habere unam summam et quantitatem pecuniarum valoris ducatorum auri mille septingentum sexaginta quattuor, quas acceperunt in credentiam, que pannine similiter remanserunt in manibus ipsius Francisci, ut ipse similiter confessus est. Et tota summa computato valore panninarum est ducatorum duorum mille centum triginta sex et grossorum viginti novem. Et convenerunt, quod Franciscus superscriptus debeat habitare in Pezuvio ibique cum omni debita diligentia vacare et attendere regimini presentis societatis in emendo et vendendo et permittando, ut moris est mercatorum, qui cum diligentia res suas curant. Finita autem presenti societate convenerunt, quod solutis prius debitis omnibus id, quod super erit, dividi debeat in duas partes, quarum una sit ipsius Thome, altera vero Francisci. Et sic intelligatur de damno, si quod sequetur, quod Deus avertat. Volentes etiam superscripte partes, quod literis missivis utriusque partium dari et prestari debeat plena et integra fides in omnibus suis partibus. Et remanentibus predictis in suo robore et firmitate dicti Thomas et Franciscus de comuni consensu, concordia et voluntate de omnibus et singulis rebus inter dictas partes hinc retro usque ad presentem diem versatis quovis modo, colore et ingenio fecerunt et faciunt unus alteri et alter alteri finem, remissionem, quietationem generalem et generalissimam ac pactum perpetuum de ulterius quicquam non petendo, cassantes et annullantes omnes et singulas scripturas publicas et privatas, instrumenta, literas missivas, partitas, libros, recordia, sententias, tenutas, sequestra, depositiones testium omniaque alia et singula probationum genera, cum quibus una pars alteram et altera alteram vel eius heredes et successores quovis modo molestare possit et perturbare, vocantes se ad invicem contentos et satisfactos, declarantes tamen, quod in hac presenti fine remissione non intelligatur comprehensa superscripta societas, que permanere debeat in suo robore. Renuntiando. Iudex ser Sigismundus Iunii de Goze et Nicolaus Primus testis.

DAD Diversa Notariae vol. 108. fol. 236v–237r.

100 A margón betoldás: vel ulterius ad voluntatem partium.

III.

Raguza, 1555. szeptember 12.

Đuro Vuladisljić-Rozić és fia, Stjepan elismervénye
a Pécssett elhunyt Vicko Vuladisljić, Đuro fia után maradt ezüst-
és aranytárgyak átvételéről Janko Radivojević számára.

Giurus Vuladissaglich dictus Rosich uti pater et heres, prout asseruit quondam Vincentii filii sui defuncti ad Quinque Ecclesias Panonie, et Stiepan filius dicti Giuri ac frater quondam Vincentii sponte contenti et confessi sunt habuisse et recepisse a Jancho Radivoievich unam cuppam de argento ponderis dramarum¹⁰¹ ducentarum nonaginta, unam saleriam de argento dramarum quadraginta novem, anulos sex auri dramarum decem et septem cum dimidio, unum bochalem de argento dramarum centum decem et novem, cochlearia quatuor de argento dramarum quadraginta trium¹⁰² et unam colanam auri valoris unius ducati cum dimidio, quas res omnes quondam Bernardus Nicolich recuperaverat de computo dicti quondam Vincentii ad Quinque Ecclesias, et dicto Jancho missi fuerunt ab Ivanno et Michailo Radossaglich, vocantes dicti Giurus et Stiepan se tacitos et contentos a prefatis Jancho, Ivanno et Michailo, promittentesque eos [...] ¹⁰³ futuro tempore non molestare nec inquietare, obligantes se et bona sua omnia in solidum et ad melius tenendum manutenere et conservare indemnes dictos Janchum, Ivannum, et Michailum. Et casu quo predicti tres molestari forent a quavis persona causa bonorum prefati quondam Vincentii, videlicet causa rerum et bonorum ut supra receptorum, Joannes Stephani dictus Staraz obligando se et bona sua omnia promisit manutenere et conservare indemnes dictos Janchum, Ivannum et Michailum amota omni exceptione. Renuntiando.

DAD Diversa Cancellariae vol. 141. fol. 93rv.

ANTAL MOLNÁR

PÉCS IN THE SYSTEM OF RAGUSAN TRADE
IN THE MIDDLE OF THE 16TH CENTURY

After the Middle Ages, the Ragusan merchants appeared in Pozsega (now Požega, Croatia), Pest–Buda, Pécs and Temesvár (now Timișoara, Romania) simultaneously with the Ottoman conquest in the middle of the 16th century. In spite of the fact that they were present temporarily in several settlements of Slavonia and Syrmia and they had interests in almost all the Ottoman-Balkan towns, they founded a trade colony only in Ragusa. The present study sums up the archival data relating to the history of the

101 1 drama (dragma, drachma) = 3,398 gramm.

102 A bokályra és a kanalakra vonatkozó rész a margón betoldva.

103 Kopás miatt egy szó olvashatatlan.

smallest and the shortest-lived trade settlement, i.e. Pécs, and it also attempts to define the place of Pécs in the system of Balkan trade with Ragusa.

In the decade following the Ottoman occupation (1543) a dynamic generation of merchants moved to Pécs, and the available data on their activity cover approximately ten years. The Ragusans came to Pécs mainly from Bosnia, mostly from Sarajevo, and from Belgrade, thus this double attachment remained further on. Pécs was also formally regarded as a Ragusan settlement: we have information about roughly one and a half dozens of merchants who claimed to be residing at Pécs at the chancellery and the notary's office of the city state, and founded several trade companies established specifically in Pécs. Six merchants of Pécs were trying with commercial credits, borrowed in Ragusa and Belgrade, but the limited interval of borrowing (1545–1547, 1553) and the fact that the related merchants fast moved off prove that the market offered fewer opportunities as contrasted to their expectations.

The reason of the failure is complex. Pécs was far from the Buda–Belgrade strategic road, which was of prime importance from the Ragusans' point of view, therefore the city could not join in the raw material export starting in the 1550's with the Belgrade centre, and demand capacity of the local market proved to be insufficient. In the second half of the 16th century, the role of the Ragusans was taken over by local merchants in Bosnia and Slavonia, thus Pécs lost its base as the outermost point of the network. Until the Ottoman occupation of Sziget (1566), the Southern Transdanubia was an open field for the Hungarian military of border fortresses, affecting the stability of the Ottoman rule, the public order and the prospects of trade to a great extent. According to the comparative analysis of the amount of money invested by Ragusan patrician merchants in Balkan trade centres, Pécs was in the lowest rank of the hierarchy – consisting of approximately 35 settlements – roughly at the level of Zvornik of Bosnia. Consequently, Pécs can be regarded as a typical Ragusan settlement of one or two generations, which could remain in the Balkan commercial network of the city state after a few years of efforts only via some factors.